

A könyvtári törvény és a könyvtárak finanszírozása

A könyvtári ellátásról szóló új törvénynek a gazdasági-társadalmi változásokból kell kiindulnia, de a jövőbe kell tekintenie. A finanszírozás a kulcskérdés. A könyvtárak „túlélési” stratégiájának középpontjába a finanszírozhatóság, a hatékonyság és a koordináció került, tekintettel az új szolgáltatásokra, az olvasók, könyvtárhasználók igényeinek minél sokoldalúbb, színvonalasabb kielégítésére. A törvénytervezetnek remélhetőleg hamarosan országgyűlési vitán kell helytállnia.

A könyvtári szakma különböző képviselői, szervezetei évek óta foglalkoznak a könyvtári törvény előkészítésével, e munkálatok hol erősebben, hol gyengébben folytak a törvényalkotói szándéktól függően. Rendelkeztünk már különböző koncepciókkal, de sem szakmai konszenzus nem jött létre ez idáig, sem a főhatóság (illetékes tárca) nem nyilvánította ki, mit is kívánna szabályozni a könyvtári törvényben. A szakma abban jutott konszenzusra, hogy külön szaktörvényekre, és nem egyetlen közgyűjteményi (kulturális örökség védelme) törvényre van szükség.

A szakmai viták összefoglalására, de nem konszenzusos lezárására jó alkalom volt az MKE szervezésében lebonyolított könyvtári törvénykezési szeminárium külföldi szakértők bevonásával. E szemináriumon területekre került minden olyan téma, amely fontos lehet a törvény előkészítése számára (lásd a *Könyvtári Figyelő* 1995. évi 4. számát).

Időközben az államháztartási reform munkálatai is kisebb-nagyobb intenzitással folytak a PM bizottságaiban, de más sürgetőbb területek (tb, felsőoktatás stb.) miatt a kulturális intézményrendszer – benne a könyvtárak finanszírozása – nem „élvezett” prioritást az államháztartási reform koncepciójának kidolgozásában. A megszorító gazdasági intézkedések, amelyek korántsem azonosak az államháztartási reformmal, úgy tűnik, részben mégis elvégezték a kulturális intézményrendszer karcsúsítását.

A politikai-társadalmi-gazdasági rendszerváltozás a könyvtári rendszer majd minden tagjának működését érintette valamilyen formában. A jelenlegi könyvtári intézményrendszer tagjai a finanszírozás szempontjából a következők:

➤ nemzeti könyvtár(ak) (OSZK, KLTE – Debrecen);

- különböző főhatóságokhoz tartozó országos feladatkörű könyvtárak (Országgyűlés, MKM, Ipari Minisztérium, Földművelésügyi Minisztérium, KSH, MTA, OMFB);
- kutatóintézetek könyvtárai;
- egyetemi és főiskolai könyvtárak (köztük több könyvtár országos szakterületi feladatkörrel vagy regionális funkcióval);
- vállalati szakkönyvtárak;
- önkormányzati közművelődési könyvtárak (megyei, városi, községi);
- önkormányzati iskolai könyvtárak;
- munkahelyi közművelődési könyvtárak.

Ezen intézmények működése finanszírozásának alapvető jellegzetessége a fokozatosan elértektelenedő maradékelvű intézményfinanszírozás. Ugyanakkor nehéz számszerűen megállapítani, hogy a könyvtárak működésére és fejlesztésére évente mennyit fordítottak és fordítanak különböző főhatóságok, fenntartók, vagyis az államháztartás, az önkormányzati költségvetés stb.

A gazdasági-politikai környezet változásának következményei a könyvtárak működésére az alábbiakban foglalhatók össze:

- több önkormányzati fenntartású könyvtár megszűnése, bezárása;
- a szakszervezeti-munkahelyi könyvtárak folyamatos állami támogatásának megszűnése;
- a vállalati szakkönyvtárak számának csökkenése az állami vállalatok privatizációja, illetve a fenntartó megszűnése miatt;
- az iskolai könyvtárak fejlesztése központi alapokból (pályázatok) és folyamatos önkormányzati támogatással;
- belföldi központi pénzalapok (NKA, FEFA) létrehozásával a könyvtári infrastruktúra- és gyűjteményfejlesztés finanszírozási lehetőségeinek bővülése;

- külföldi magánalapítványok (Mellon, Volkswagen stb.) pályázati csatornáinak megnyílásával gyűjtemények és szolgáltatások fejlesztése;
- külföldi könyvadományok beáramlása (Soros, Sabre, Donation stb.);
- más országok kormányainak adománya, segélye (NSZK, Japán);
- TEMPUS-, PHARE-pályázatok segítségével a külföldi szakmai kapcsolatok, tapasztalatszerzés, tanulmányutak bővülése a könyvtárosok szélesebb köre számára a megelőző évtizedekhez képest.

Bár a belső közvetlen források szűkülését a külső források átmeneti koncentrált megjelenése nem tudta feledtetni, mégis spontán megindult a könyvtári hálózat és a szolgáltatások átrendeződése, az új struktúra kialakulása. Úgy vélem, itt az idő, hogy a szakma és a főhatóság kinyilvánítsa szándékát az ország könyvtári ellátásának jövőjét és mikéntjét illetően, a spontán folyamatot pedig tudatossá, átgondoltá tegye.

A könyvtári és a szakirodalmi információs rendszer funkciója

„A kultúra és az állampolgár egymásra találása a szó valódi értelmében közérdek, és ez a folyamat a kultúra sajátos vonásai miatt nagyon sok közszolgáltatási mozzanatot tartalmaz. Ebből az következik, hogy finanszírozásának és finanszírozhatóságának végiggondolása során e közhasznossági jellegéből szabad kiindulni.” (Harsányi László: Kannibálieffektusok lépnek be a kultúra finanszírozásába.)

A 21. századra készülés jegyében, figyelembe véve a nemzetközi tendenciákat, az előttünk álló feladatokat és célokat, továbbá a túlélés esélyeit, stratégiai jelentőségűnek tartom az oktatás, felsőoktatás mellett a könyvtári és információs szolgáltatások kiemelt állami támogatását. Sokan ma még a könyvtárakra csak úgy tekintenek, mint ahol könyvet, esetleg hanglemezt, videofilmet, rézkarcot lehet kölcsönözni, napilapokat, folyóiratokat lehet olvasni (esetleg kávé inni), de korántsem úgy, mint ahol az állampolgár a munkájához, tájékozottságához szükséges információt az elektronikus hálózaton keresztül pillanatok alatt elérheti, bárhol legyen is tárolva a világban; az információt tartalmazó dokumentumok egy részét a képernyőre azonnal lehívhatja, vagy a számítógéphez kapcsolt faxkészüléken papírra másolhatja. A virtuális világkönyvtár, az elektronikus adatbázisok a hazai könyvtári rendszer feladatait és szolgáltatásait is forradalmian megváltoztatják.

A hagyományos funkciók (tájékoztatás, kölcsönzés stb.) mellett a könyvtárak, könyvtárosok

feladata ezen új szolgáltatások közvetítése, a felhasználók képzése, az információs országutakon használható „közlekedési ismeretek” oktatása, közhasznú információk rendszerezése, elektronikus könyvtárak szervezése, elektronikus kiadványok szerkesztése, az oktatás-kutatás támogatása, a társadalom és gazdaság szereplői információs és művelődési igényeinek minőségi ellátása. A könyvtárak funkcióinak megváltozása, az arányok eltolódása ezen belül szemléletváltást tesz szükségessé mind a fenntartók, mind a használók, de a könyvtárosok körében is.

A könyvtári és információs politikát olyan összefüggésben is stratégiailag kiemelt fontosságúnak tartom, hogy *a könyvtárak az oktatási intézményekkel együttesen felelősek (az iskolai könyvtárraktól a tudományos felsőoktatási könyvtárakig bezárólag) az információs kultúra elsajátításáért, elterjesztéséért.* A könyvtáraknak a nemzeti információs infrastruktúra stratégiai programja megvalósulásának aktív részeseivé kell válniuk, hiszen *a könyvtár az az intézmény, amely mindenki számára elérhető és hozzáférhető, a közélet fontos színtere, a társadalmi infrastruktúra közhasznú eleme.*

Persze valamennyi kulturális alrendszer (művelődés, oktatás, tájékoztatás és tájékozottság stb.) kijelentheti, hogy az általa nyújtott szolgáltatás közhasznú, alkotmányos állampolgári jog, a döntő kérdés azonban az, mit, mennyit és mikor lehet finanszírozásukból az állami költségvetésre, az önkormányzatokra, az állampolgárokat, a civil szervezetekre áthárítani, avagy piacósítani, melyek azok a kulturális javak, amelyeknek kereslete rugalmas avagy rugalmatlan, melyek azok a kulturális, könyvtári szolgáltatások, amelyeknek megszűnése vagy korlátozott hozzáférhetősége a társadalom és a gazdaság fejlődése szempontjából káros, és visszaveti a kedvező társadalmi folyamatokat. Mindezeket és még számos más tényező rövid és hosszú távra szóló hatását is figyelembe kell venni a könyvtári törvény kidolgozása során.

A könyvtári és szakirodalmi információs rendszernek biztosítania kell minden állampolgár számára:

- a hazai dokumentumokhoz való hozzáférést, helyben vagy dokumentumellátó rendszeren keresztül;
- a hazai dokumentumok teljes köréről való információkhoz a hozzáférést;
- a világ könyvtáraiban rendelkezésre álló dokumentumok elérhetőségét könyvtárközi kölcsönzéssel;
- a világ könyvtári és információs adatbázisainak (információvagyonának) elérhetőségét.

A fenti célok elérése csak a hálózati elven működő könyvtári rendszer keretében lehetséges,

amelyben a rendszer elemei más-más arányban látnak el különböző feladatokat. E feladatokhoz kell rendelni a finanszírozási módokat és eszközöket.

A könyvtári rendszer részhalmazainak és tagjainak feladatai

Az országos könyvtári és szakirodalmi információellátás meghatározó tevékenysége a dokumentum- és információgyűjtés (adatbázis-építés), -szolgáltatás és -közvetítés. Ezek a funkciók más-ként jelennek meg pl. a közszégi könyvtárak vagy az országos feladatkörű tudományos szakkönyvtárak esetében.

A könyvtári ellátás gerincét a jövőben az alábbi intézmények adják: nemzeti könyvtár, tudományos szakkönyvtárak (beleértve a külön költségvetési címen szereplő könyvtárakat, a felsőoktatási könyvtárakat, a kutatóintézeti könyvtárakat stb.), iskolai könyvtárak, közművelődési könyvtárak. A könyvtári törvényben is velük, kötelező vagy vállalt (vállalható) funkciókkal, finanszírozásuk garantálásával és módjával kell foglalkozni.

A *nemzeti könyvtára(ak)* feladataira, szolgáltatásaira nem kívánok részletesen kitérni; általánosságban csak annyit, hogy a *nemzeti könyvtár fenntartása állami kötelezettségnek* tekintendő, akárcsak a központi szolgáltatások fenntartása. Más kérdés, milyen központi (országos) szolgáltatásokra van szükség a könyvtári alapfeladatok minőségi ellátásához, ezeket a szolgáltatásokat kik láthatják el, és milyen források (állami költségvetés, közalapítvány, központi könyvtári alap, igénybe vevő könyvtárak hozzájárulása stb.) biztosíthatják az országos szolgáltatások működését. A szakma és a kormány egyetértésére van szükség a nemzeti könyvtári és az optimális központi szolgáltatási feladatok kijelölésében.

Az országos könyvtári és szakirodalmi információrendszer stratégiailag fontos területeit és intézményi háttérüket ki kell jelölni, feladataikat törvényben kell meghatározni. Szakmai döntéseket kell hozni, milyen országos intézmények működjenek önállóan, és milyen szolgáltatásokat nyújtsanak, mely intézménytípusok tevékenységét kell koordinálni más könyvtárakéval. A felsőoktatás és kutatás integrálódása szükségessé teszi az oktatás és kutatás könyvtári tevékenységének koordinálását, szorosabb kooperációját, némely esetben társulását. Az egyetemi könyvtárak eddig is láttak el országos, illetve regionális funkciót, a „csak” országos feladatkörű könyvtárak és intézmények önmagukban nem is képesek ellátni országos a tuda-

mány több területét könyvtári és információs szolgáltatásokkal.

Az országos feladatkörű, *szakterületi tudományos könyvtárak* által ellátandó feladatok:

- az adott tudomány, szakterület szakirodalmi információellátásának szervezése, információszolgáltatás a világ szakirodalmi információs adatbázisaiból;
- osztott katalogizálás, szakterületi OPAC, lelőhely-nyilvántartás;
- online adatbázis-építés (saját állományról);
- kutatási nyilvántartás (adatbázis) létesítése;
- dokumentumok rendelkezésre bocsátása eredetiben vagy másolatban (különböző információhordozókon, illetve online);
- a szakterülethez tartozó könyvtárak gyarapítása együttműködésének összehangolása a külföldi szakirodalom vonatkozásában;
- az adott szakterületi irodalom hazai dokumentumainak teljes körű gyűjtése és szolgáltatása;
- részvétel a nemzetközi információcserében, a hazai szakirodalmi információk szétsugárzása;
- a szakterület információszolgáltatási politikájának és stratégiájának kialakítása;
- közreműködés a hazai könyvtári ellátás rendszerre alakításában és rendszerkénti funkcionálásának biztosításában;
- tanácsadás a szakterület együttműködő könyvtárainak (szolgáltatásszervezés, ár- és díjszabás, finanszírozás, pályazatkészítés, marketingterv stb.);
- felhasználói képzés az elektronikus szolgáltatások használatához;
- a legújabb információs szolgáltatások és technikák hazai bevezetésével összefüggő szakmai képzés, bemutató műhely szervezése.

Az országos feladatkörű szakterületi könyvtár kritériumai:

- nyilvános tudományos közkönyvtár;
- a könyvtár működési feltételei (épület, technikai ellátottság) biztosítottak;
- az adott tudományban jártas, diplomás, nyelvismerettel bíró szakemberek, valamint könyvtárosok és informatikusok foglalkoztatása.

Az országos szakterületi feladatkört elláthatja egy-egy tudományos szakkönyvtár, vagy ugyanazon a tudományterületen tevékenykedő könyvtárak társulása. Ha az országos feladatkörű könyvtár külön költségvetési cím, akkor a fenntartó (MKM vagy más főhatóság, de az MKM-mel egyetértésben) határozza meg alapfeladatait. Ha valamely könyvtár más funkció (pl. felsőoktatás) mellett látja el a feladatot, a közvetlen fenntartáson túl költségvetési támogatásban kell (lehet) részesíteni, ami a felsőoktatási finanszírozáshoz hasonlóan normatív

alapon történik, vagy programfinanszírozással pályázatok útján.

Az iskolai könyvtárak alapfeladata az intézmény diákjainak, tanárainak könyvtári és információ-ellátása, az információs kultúra terjesztése. A NAT-ban megfogalmazott célok és a hozzárendelt feladatok az iskolai könyvtárakkal szemben is növekvő mennyiségi és minőségi követelményeket támasztanak.

Jól felszerelt iskolai könyvtár, képzett könyvtáros (informatikus), tanár könyvtáros foglalkoztatásával nemcsak az iskolai közösséget szolgálhatja, hanem tágabb környezetét is. Az önkormányzat tartja fenn az iskolai és a közművelődési könyvtárat, ezért pl. a községekben két gyengén ellátott könyvtár helyett célszerű egy jól ellátott iskolai-közművelődési könyvtárat fenntartani. Más kérdés, hogy ahol iskola nem működik, az önkormányzatnak ott is gondoskodnia kell(ene) a könyvtári ellátásról, ha elfogadjuk, hogy a könyvtári ellátás állampolgári jogon jár.

A közművelődési könyvtárak különböző típusainak feladatait, átfogó célját (küldetését) újra kell fogalmazni. Az önkormányzatok egyenrangú, autonóm szervezetek, eltűnt a tanácsi rendszerre jellemző alá-fölé rendeltségi viszony. Ezért új típusú együttműködésre van szükség az önkormányzati fenntartású megyei, községi, városi és iskolai könyvtárak között. A lakosság minőségi könyvtári ellátásának biztosítására koncepciót kell kidolgozni, és ezt megyei közgyűlési határozatban elfogadtatni. Amíg a színvonalas könyvtári ellátás (szakmai minimumokkal körülbástyázva) nem szerepel az önkormányzatok kötelezően ellátandó feladatai között, illuzorikus területi, regionális, vagy akár helyi ellátásról beszélni.

A könyvtárak akkor működhetnek rendszerként, ha a rendszertagoknak jól körülhatárolt feladataik vannak, és nem „mindenki csinál mindent” alapon működnek. Csak ebben az esetben lehet hatékonyságról, minőségről, együttműködésről beszélni. Ha a szakma konszenzusra jut a rendszer feladatait illetően, a rendszer hatékonyságát, működését tükröző korszerű statisztikai információs rendszert kell teremteni, amely választ ad mindazokra a kérdésekre, amelyek az adófizető állampolgárt, a fenntartót és a könyvtárosokat érdeklik.

„A feladatfinanszírozás bevezetésének komoly és nehezen teljesíthető feltételei vannak. Az első egy korrekt, áttekinthető, a feladatokat és ellátásokat részleteiben, az intézményeken belül is nyomon követő információs rendszer.” (László Csaba: Tépett vitorlák. Az államháztartásról közgazdasági és jogi szempontból.)

A finanszírozási rendszer és a könyvtári szolgáltatások

Az 1980-as évek végéig a könyvtárak finanszírozása *intézményfinanszírozásban* történt. E finanszírozás biztosította a könyvtárak fenntartását, működését, mennyiségi fejlesztését, de igazi áttörésre, a fejlett európai, amerikai könyvtári szolgáltatások színvonalához való felzárkózásra nem volt elégséges. A korszerű szolgáltatások bevezetésére az 1990-es évektől nyílt lehetőség, elsősorban a tudományos szakkönyvtárakban és felsőoktatási könyvtárakban.

Több könyvtár integrált számítógépes rendszert honosított meg, bevezette a CD-ROM adatbázisok információinak szolgáltatásait a helyi (könyvtári), illetve a „campus” hálózatán keresztül, az Internet révén bekapcsolódott a virtuális világkönyvtár információs hálózatába. Az országos szakirodalmi információs rendszer és a felsőoktatási könyvtárak fejlesztési koncepciói lendületet adtak új (pl. üzleti és közhasznú) információs szolgáltatások bevezetésének. Mindezek a kezdeményezések, új szolgáltatások megtorpanhatnak, mivel a 90-es évek első felét jellemző erőforrás-bővülés elapadóban van. A külső-belső források beszűkülése, a törvényi rendezetlenség a könyvtári, különösen az országos, központi szolgáltatások széteséséhez, az egyes könyvtárak eddigi eredményeinek megsemmisüléséhez vezethet. Anyagilag ugyanis nem biztosított sem a továbbfejlesztés, sem az eddigi fejlesztések működtetése (a hardver-szoftver fizikailag és erkölcsileg elavul, a memóriakapacitás nem bővül, a hálózatok túlterheltek stb.). Fontos momentum viszont, hogy a könyvtárosokban nincs ellenérzés a számítástechnikával szemben, tehát a rendszer kiteljesedésének nincsenek emberi akadályai.

A könyvtári és információs szolgáltatások teljesítményének bizonyos hányada számszerűsíthető, de a tartalmi ismérvek kevésbé mérhetők. Szakmai irányelvek 10–20 éve készültek a közművelődési és a felsőoktatási könyvtárak számára, ezek a maguk idejében korszerűek voltak, de sosem készült elemzés arról, hogy az említett könyvtárak fenntartói előtt mennyiben sikerült ezeknek érvényt szerezni. A gyarapítási és finanszírozási normatívákat részben az alábbiakhoz lehetne kötni: az ellátandók köre (lakosság száma), potenciális (a szakterületi információban érdekelt) felhasználók, a beíratkozott olvasók száma, az évi könyvtárlátogatások száma, dokumentum-szolgáltatás, kölcsönzés (eredetiben vagy másolatban), helyben olvasás, technikai és szaktájékoztató órák, információs szolgáltatás és -közvetítés, könyvtárközi kölcsönzés, felhasználóképzés (proszeminárium, önálló tanulmányi munkára felkészítés), napi, heti, évi nyitvatartási órák száma, olva-

sói férőhelyek száma, olvasótermi terület mérete, a szolgáltatások fajtái, az igénybevevők száma és az igénybevétel gyakorisága, helyi adatbázis építése (OPAC), szakterületi információs adatbázis stb.

A szakmai normatívák nem fedhetik le az intézmény működtetésének valamennyi területét, ezért a fentiekben túlmenően a *létesítményfenntartást* (gépek karbantartása, fűtés, világítás, takarítás, a számítógépi hálózat hardver-szoftver elemeinek karbantartása, biztonsági rendszerek üzemeltetése stb.) a fenntartó költségvetésében kell biztosítani. Itt újból meg kell jegyezni, hogy a pályázatok útján elért előző évi fejlesztések folyamatos működtetését a következő évben ennek költségével és az évi infláció követésével megemelt létesítményfenntartási keretnek kell fedeznie.

A létesítményi és alapfeladatok finanszírozásán túlmenően az országos és nemzetközi információs infrastruktúrák, telekommunikációs hálózatok használatának költségfedezetét központi költségvetésben lehet és kell biztosítani. Gondolunk pl. az oktatást, kutatást és ezeken keresztül a könyvtárak használatát is szolgáló Internet-hálózat költségeire.

A fejlesztések, illetve az országos, központi vagy területi szolgáltatások finanszírozására közalapítványokat célszerű működtetni, vagy országos, területi könyvtári alapokat létrehozni, amelyekből pályázatok útján lehetne részesülni. A könyvtári és információs szolgáltatások több évre szóló stratégiai céljainak megfogalmazásával kell biztosítani ezen szolgáltatások koordinált, harmonikus fejlesztését és működését. E közhasznú központi szolgáltatások fenntartása történhet egy-egy intézmény keretein belül, vagy könyvtárak szakmai társulásával (konzorciumával), illetve alapítvány létesítésével.

A kultúrára, benne a könyvtárak fenntartására fordított közvetlen állami támogatások évek óta stagnálnak, sőt reálértékben csökkennek. A könyvtárak a kulturális szférának olyan intézményei, amelyek fokozott állami és önkormányzati támogatásra szorulnak, mert nem képesek önállóan, vállalkozásszerűen működni. Ugyanis (1) általában a könyvtárlátogatók természetes emberi joguknak tekintik az ingyenes ellátást és szolgáltatást; (2) az állampolgárok a díjazott szolgáltatást „bekerülési értékén” nem képesek és nem is hajlandók megfizetni; (3) a vállalkozásoknál a könyvtári és információs szolgáltatások igénybevétele nem hoz azonnal kimutatható nyereséget; (4) a civilszféra megerősödéséhez több évre van szükség; (5) az állampolgárok és a vállalkozások mecénási és szponzori tevékenységében a könyvtárak nem élveznek elsőbbséget a sporthoz és más kulturális területekhez képest.

A könyvtári bevétel mint finanszírozási forrás

Az államháztartás reformjának célja a közvetlen állami kötelezettségvállalás csökkentésén túl pótlólagos források bevonása a finanszírozásba. A könyvtárak jelenlegi bevételei az intézmények működési költségeinek fedezésében nem játszanak alapvető szerepet, de növekvő tendenciájuk miatt nem elhanyagolhatók.

A könyvtárak döntő többsége az alapszolgáltatásokat (kölcsonzés, helyben olvasás, könyvtárhaználó-oktatás, helybeni tájékoztatás, eligazítás) ingyenesen nyújtotta és nyújtja ma is beiratkozott olvasóinak. Néhány könyvtár beiratkozási díjat szed az adminisztrációs és dologi költségek fedezésére. Az alacsony beiratkozási díj feleslegesen terheli a könyvtári dolgozókat, az indokolatlanul magas díj az ingyenes alapszolgáltatások elérhetőségét korlátozná bizonyos olvasói rétegek esetében.

A könyvtárak többé-kevésbé rendszeres bevételei:

- késedelmi díjak,
- szakirodalom-másolás, reprográfia,
- saját kiadványok,
- könyvtárközi kölcsönzés másolatban,
- információszolgáltatás (eseti vagy rendszeres igény alapján, irodalomkutatás, bibliográfiakészítés, személyre szóló témafigyelés).

E tevékenységekből a bevételek ma még nem számottevőek és költségterítők jellegűek. A különböző sztereotípiák és képek a könyvtárak differenciált szolgáltatásaira képesek, és eltérő nagyságú bevételekre is számíthatnak. Még a nagyobb könyvtárak szolgáltatási tevékenységeiből eredő bevételek sem haladják meg éves költségvetésük 5%-át, egy-két kivételtől eltekintve. (Ebben a becslésben természetesen nem szerepel az olyan bevétel, amit a fenntartó állami megrendelésként nyújt az intézményeknek, vagy az információszolgáltatásait üzleti alapon nyújtó intézmény árbevétele.)

Új információs szolgáltatások (üzleti információk, közhasznú információk) nyújtása, az Interneten elérhető kereskedelmi és ingyenes adatbázisok használatának oktatása és megkedveltetése potenciálisan a bevételek növekedését eredményezheti. Ha a könyvtáron keresztül elérhető információk mennyisége és minősége, hasznossága közismertté válik, akkor lesz igény és fizetési hajlandóság is. Viszont állami, önkormányzati befektetésre van szükség ahhoz, hogy ez a jövedelmi forrás megnyíljon.

A könyvtári törvényben meg kell határozni, mit is tekintünk ingyenesnek. Az ingyenesség elvét nem sérti a beiratkozási díj (legfeljebb a mértéke), mivel ezzel az olvasó valamilyen közhasznú in-

tézményben taggá válik, és különböző jogokat szerez vele. A könyvtárban olyan méretű információvagyon és számítástechnikai infrastruktúra, személyzet áll a tagságot nyert olvasó rendelkezésére, amelyen semmiféle más kulturális intézményben. Mindezt helyben ingyen használhatja, képzett szakemberek tájékoztató segítségét igénybe véve.

A könyvtári törvény sarkalatos pontja kell, hogy legyen az olvasó joga a könyvtári ellátáshoz, az ingyenes és térítéses szolgáltatások köre. A térítések és különböző díjak mértékét a törvényben szükségtelen szabályozni, ezeket inkább szakmai irányelvekben kellene lefektetni orientáló jelleggel a könyvtárak és fenntartók számára. Közhasznú feladatokat ellátó állami és önkormányzati fenntartású könyvtárak döntő többségének esetében az alapszolgáltatások utáni bevételek az éves költségvetésben 5%-nál magasabb részesedést nem jelenthetnek. (Természetesen a különböző alapoktól, alapítványoktól pályázatok útján nyert összegek a módosított költségvetés részét képezik, és nem alapszolgáltatás utáni bevételnek számítanak.)

A könyvtári szolgáltatások díja jellege szerint lehet:

- a) költségtérítéses (copyright, könyvtárközi kölcsönzés, reprográfia),
- b) bevételorientált,
- c) büntető (késedelmi díj).

A nem az alapszolgáltatások körébe tartozó információk ellátásból, szakértői tevékenységekből származó bevételeket (b) is a könyvtár működésébe, fejlesztésébe kell visszaforgatni (nonprofit működés).

A könyvtárakat nem lehet igazi vállalkozásoknak tekinteni, még ha egyes tevékenységekből bevételeik is származnak. Ha a bevételorientált (és nem profitorientált!) információszolgáltatási tevékenység a „könyvtár” fő tevékenységi köre, akkor (1) ha közkönyvtárak (közintézmények) információ igényeit elégíti ki, az állami, önkormányzati finanszírozás + kedvezményes díjszabás körébe esik; (2) ha a reális információk piac keresleti igényeit szolgálja, piaci mechanizmus szerint működik, de nem kizárva az állami támogatást, a hazai és nemzetközi projektek finanszírozási forrásait (pl. kis- és középvállalkozások információellátásán keresztül a vállalkozások élénkítése).

Összefoglalva: a létesítmény- és feladatfinanszírozással az alapfeladatok és a központi, területi szolgáltatások optimális ellátását, a rendszerszerű működés elfogadható szintjét kell elérni az állami, önkormányzati, felsőoktatási költségvetésben, a technológiai fejlesztéseket, az új szolgáltatások bevezetését, a minőségi gyűjteményfejlesztéseket pedig a hazai alapok és alapítványok, európai és nemzetközi szervezetek támogatásának elnyeré-

sével, nemzetközi projektekben való részvétellel kell és lehet biztosítani. A központi, országos szolgáltatások működését, finanszírozását részben alapítványi, illetve közalapítványi formában, vagy könyvtári társulásokkal célszerű megvalósítani. A törvényben tételesen szabályozni kell mind a központi, mind az országos, vagyis a rendszerszerű működéshez szükséges könyvtári és informatikai szolgáltatásokat, amelyeket intézményhez lehet rendelni vagy megpályáztatni.

A szakemberek, könyvtári alkalmazottak díjazása, képzése

A közalkalmazottak jogállásának szabályozása akkor lépett életbe, amikor a gazdasági környezet ennek nem kedvezett; így nem is érvényesülhetett a kedvező hatás. A cél leginkább az államilag garantált bérminimum elérése volt, ami stabil egyensúlyban levő gazdaságban még ösztönző is lehet. Ugyanakkor ez a foglalkoztatási és bérrendszer inflációs körülmények között a besorolási kategóriák és a hozzájuk rendelt bérek miatt:

- nem ösztönzi a minőségi munkát;
- nem teszi lehetővé a hatékony létszám- és bérgazdálkodást;
- csak a lemaradók (minimumon levők) bérét fejlesztgeti;
- a korábban kiugró vagy jó teljesítményű alkalmazottakat leértékeli, bérüket fokozatosan elértékteleníti;
- a közalkalmazotti könyvtári szférából a fiatal munkaerő elmenekül, illetve el sem fogadja a pályakezdő értelmiségi a felkínált munkaköröket.

Tehát a közalkalmazotti rendszer nem biztosítja:

- sem az utánpótlást,
- sem a tisztességes megélhetést,
- sem a közpénzekkel való hatékony gazdálkodást.

Magyarországon elég gyakori, hogy valamit akkor tekintünk jónak, ha külföldön bevált, és ezért alaposabb környezettanulmány elkészítése nélkül rövid idő alatt határozottan, lendületesen bevezetjük. Nem vizsgáljuk, mi egy-egy Nyugaton használt normatíva tartalma, azt hisszük, hogy ugyanazt jelenti, mint nálunk. Pl. megvizsgálták-e, hogy ha egy-egy nyugati intézmény 100–200 alkalmazottról beszél, beleérti-e a részfoglalkozásúak, tiszteletdíjasok, kisegítők stb. seregét, ami a főfoglalkozású szakalkalmazottak többszöröse is lehet. Ugyanazt a létszámot más épületadottságok, más műszaki-technikai felszereltség, más nyitvatartási idő vagy szolgáltatási rendszer mellett másképpen kell értékelni.

A szolgáltatások extenzív és intenzív jellegétől, a szolgáltatás térbeli paramétereitől, a szolgáltatásban közreműködők kívánatos szakképzettségi megoszlásától függ, hány közalkalmazott és hány kisegítő, részmunkaidős, tisztelet- és megbízási díjas, esetleg társadalmi munkás szükséges az optimális üzemeléshez. A könyvtáros végzettségű alkalmazottak körében nem merülhet fel olyan választási lehetőség, hogy milyen minőségben lenne előnyösebb a szakmát gyakorolni: könyvtári közalkalmazottként, betéti társasági tagként, egyéni vállalkozóként, szellemi szabad foglalkozásúként.

A közgyűjtemény fenntartója, illetve a közgyűjtemény vezetője legyen felelős azért, hogy a legkisebb ráfordítással (de nem alacsony bérekkel), az alkalmaztatás és díjazás különböző módjainak kombinálásával az adófizetők pénzét a legjobban használja fel, de ugyanakkor megtartsa az intézmény szolgáltatásait hátukon hordozó szakalkalmazottakat. A létszám átstrukturálására akkor nyílik mód, ha pl. megbízási díjakat a végzett munka értékének megfelelően, és nem borraavaló jelleggel fizetünk. A korábbi bérghazdálkodás önállóságot biztosított a helyi vezetőknek, a jelenlegi törvény a „központtól távoli” önkormányzat kezét is megköti a bérfelhasználás tekintetében. Így a bérghazdálkodó a költségvetési pénzek nagy része felett tulajdonképpen nem rendelkezhet. Nem vitatom, hogy mind egyes munkáltatóknak, mind a munkavállalók bizonyos részének ez kényelmes, illetve előnyös, mert biztonságot nyújt, és a bérharc a munkahelyről áttevődik a felső szintekre. A mai bérek, juttatások a közalkalmazotti szféra elszürküléséhez vezetnek, mintha nem is lenne szükség az átlagtól eltérő egyéniségekre, teljesítményekre. Az emberi tényező, a humán tőke fontos a közvagyon hatékony működtetéséhez, fejlesztéséhez, a stratégiák kimunkálásához és megvalósításához. A közalkalmazotti törvény alapvető módosításra szorul: nem egyszerűen csak több közalkalmazotti osztály létrehozására van szükség, hiszen ezzel a minőségi munkavégzés nincs biztosítva, pusztán a több „papír” begyűjtését ösztönzi, és nem az intézmény feladatainak kreatív ellátását, az innovációt stb. Lehetőséget kell találni az egyéni teljesítmények rendszeres és eseti anyagi elismerésére is.

A jelenlegi hazai szakirodalmi információs piac most van kialakulóban. A verseny növekedése mellett a kooperáció is szükségszerűen erősödik a közhasznú feladatokat ellátó könyvtárak között. E piacon való szereplés sikerének feltétele az információs környezet folytonos követése, a felhasználók képzése, az informatikusok, könyvtárosok képzése, azaz a humán tőke befektetése.

A felsőfokú könyvtáros-informatikus alapképzés állami kötelezettség: a szaktanfolyami és szakmai

továbbképzés költségtérítés jellegű, amelynek finanszírozása történhet az egyén, a képzést elrendelő fenntartó (munkáltató), továbbá alapítványok (pályázati források) számlájára. A hazai könyvtárosképzés meglehetősen fragmentált, szétaprózott. További gyengesége, hogy nincs tudományos (PhD) képzés. Ha egy könyvtáros tudományos minősítést kíván elérni, Nyugat-Európában próbálkozhat vagy itthon, de más tudományterületen.

A törvényben rendezni kell a könyvtárosképzés helyzetét, a könyvtárakban foglalkoztatott különböző szakmák egymás mellett élését, az intézmény feladatainak ellátásához szükséges valamennyi diploma egyenértékűségét. A könyvtár – mint közhasznú intézmény – így tud kitörni elszigeteltségéből, és állíthatja meg presztízsének hanyatlását.

A könyvtárak és a könyvtári rendszer finanszírozásának egyéb támogatási formái

A létesítményfinanszírozás, a normatív támogatás és a program-, illetve projektfinanszírozáson túlmenően az intézmények működését különféle kedvezményekkel – az európai és nemzetközi joggyakorlatnak és szokásoknak megfelelően – egyéb módon is szükséges támogatni, és ennek a törvényben érvényt kell(ene) szerezni. Javaslataim:

1. A lakosság a közhasznú feladatokat ellátó közkönyvtáraknak közvetlenül is odaadhatta személyi jövedelemadójának 1%-át. Így a használók közvetlenül is érdekelték lesznek abban, hogy adó-hozzájárulásukat igényeik kielégítésére fordítsák.
2. A dokumentumellátással (könyvtárközi kölcsönzés, nemzetközi csere, adományok) összefüggő postai költségeket kedvezményesen állapítsák meg.
3. A vámeljárásai illetékeket kedvezményesen szabják ki, sőt szüntessék meg közkönyvtárak külföldi dokumentumvásárlása, illetve cserék, ajándékok esetében.
4. A közkönyvtárak feladataik ellátásához szükséges külföldről származó beszerzései (számítástechnika, gépek, berendezések, könyv, folyóirat, CD, multimédia stb.) vám- és vámpótlékmentesek legyenek.
5. Valamennyi közkönyvtár legyen ÁFA-mentes, illetve igényelhesse az ÁFA-visszatérítést.
6. A közkönyvtáraknak közvetlenül nyújtott lakossági, intézményi támogatások (mecenatúra, szponzorálás) járjanak adókedvezménnyel.

7. Közalapítványt kell létrehozni a könyvtári elektronikus dokumentumellátás, valamint az információs hálózat és rendszer finanszírozására (Internet-használat, copyrightdíjak stb.).
8. Központi tárolókönyvtár (nem raktár!) létesítése és működtetése a 7. pont alatti közös vagy külön alapítvány keretében.

A Kultúraközvetítők Kamarája *A kultúra pénze, a pénz kultúrája* II. konferenciájának (1995) állásfoglalása és ajánlása szerint: „... a kultúra intézményeinek egy jelentős hányada csak valamilyen közösségi, nem piaci finanszírozással működtethető. Emellett tudni kell azt is, hogy az erősödő, de még gyenge kulturális piac, a dinamikus, de védtelen civil szektor igényli a törvényes védelmet és segítséget”.

A köztulajdon működtetése

A könyvtárakban, hasonlóan más közgyűjteményekhez, hatalmas dokumentum- és információvagyon halmozódik fel, amellyel jól kell sáfárkodni.

Először jogilag kell rendezni a tulajdonos, a használó és a kezelő fogalmát. Egyértelműen tisztázni kell, melyik szerep milyen kötelezettségekkel és jogokkal jár. Az állami vagyont közvetlenül működtetők érdekelttségét biztosítani illendő. Rosszul fizetett köztisztviselők, közalkalmazottak az anyagi érdekelttség teljes hiánya mellett nem működtetik jó gazdaként a köztulajdon. A köztulajdon kezelőinek jó menedzsereknek kell lenniük, ezért olyan szintű jövedelmet kell kapniuk, mint amit a piaci szféra kínál. Számításokat kell végezni arra vonatkozóan is, hogy az intézmény finanszírozása szempontjából előnyösebb-e bizonyos (de nem szükségtelen) tevékenységeket valamilyen vállalkozás formájában végezni, vagy megrendelni, illetve társulásba vinni.

A szervezet tevékenységének áttekintése, az alaptevékenység és annak ellátásához szükséges speciális tevékenység költségigényének, gazdaságos működtetésének elemzése bizonyára különféle tartalékokat tár fel. Számos olyan kiegészítő tevékenység folyik a könyvtárakban, amely a zavartalan, biztonságos működést hivatott biztosítani; feltételezhető, hogy ilyen kis „műhelyek”, szervezetek párhuzamosan működnek több intézmény keretében, de egy településen. Ezeket a tevékenységeket részben piacosítani lehet, vagy összevonni (korszerűvé fejleszteni), vagy (megszüntetve) megrendelni külső szervezettől a szolgáltatást. Gondolnod lehetne a restaurátor-műhelyek, laboratóriumok, számítóközpontok, nyomdák, karbantartó műhelyek stb. működésének közös finanszírozásáról, esetlegesen belső vállalkozássá való átszervezéséről.

A könyvtári törvény és más törvények kapcsolata

A jogharmonizációt mind hazai, mind európai kitekintéssel el kell végezni. Ez különösen a vármok, pótlékok, illetékek, elektronikus információs hálózatok, a copyright kérdéseire vonatkozik.

A hazai törvények közül főként a következőkhez kapcsolódik a könyvtári törvény: önkormányzati, közalkalmazotti, közművelődési, múzeumi, levéltári, nonprofit-, adó-, vám-, államháztartási (költségvetési) törvényhez, illetve törvénytervezet-hez. A könyvtári törvény tervezetében olyan kérdéseket is elő kell terjeszteni, amelyeket más törvények nem, vagy nem kielégítően rendeztek, de fontosak a könyvtári és információs szolgáltatási rendszer jellegéből fakadóan.

Irodalom

- Az államháztartási reform kulcsa: hol a kincstár kulcsa. = Magyar Hírlap, 1994. szeptember 30. Melléklet: Pénz Plusz Piac, p. V.
- Csak torzó születhet az államháztartási reformból. Interjú Rabár Ferencsel. = Magyar Nemzet, 1995. április 10. p. 13.
- ENGLONER Gy.: Javaslatok a felsőoktatási és közgyűjteményi információs infrastruktúra fejlesztésére. = Magyar Felsőoktatás, 1991. 6–7. sz. p. 40–42.
- FÖLDIAK A.: Kultúra – állam – finanszírozás. = Kultúra és Közösség, 1994. Mutatványszám, p. 117–131.
- GERINCZY A.: A felsőoktatási intézmények bevételek-szerző tevékenységének jogi-gazdasági elemzése és a kifizetési lehetőségek vázlatosa. = Magyar Felsőoktatás, 1991. 6–7. sz. p. 25–28. és 1992. 1. sz. p. 10–11.
- HARSÁNYI L.: Kannibálieffektusok lépnek be a kultúra finanszírozásába. = Népszabadság, 1993. augusztus 21. p. 13.
- HEGYESI G.: Integrációs modellek és nonprofit szektor. = Esély, 1991. 1. sz. p. 4–10.
- HETÉNYI I.: Állami pénzügyek távlatai Magyarországon. = Pénzügyi Szemle, 1994. 4. sz. p. 270–283.
- HUSZÁR E.-né: Az államháztartási reform és a könyvtárak (önkormányzati) finanszírozása. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. április, p. 11–15.
- HUSZÁR E.-né: VB projekt. Szakterületi és regionális könyvtárak. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. március, p. 3–5.
- KISS J.: Közművelődési könyvtárak rendszerváltás idején. = Társadalmi Szemle, 1993. 8–9. sz. p. 67–74.
- A kormány 1062/1996. (VI. 4.) Korm. határozata az államháztartási reform előkészítéséről. = Magyar Közlöny, 1996. 43. sz. p. 2654–2665.
- A könyvtár- és szakirodalmi tájékoztatásügy finanszírozása. = Könyvtáros, 1991. 9. sz. p. 308–317.
- A kulturális kormányzat elvei és teendői. Budapest, 1995. január 13. 8 p. MKM soksz.

Közcélú szervezetekről és a Közcélú Szervezetek Kamarájáról. (Vitaanyag) = Kurátsi, Magyar Hírlap, 1995. március 16. p. 8–9.

A kultúra pénze, a pénz kultúrája. II. konferencia, 1995. április 11–12. Budapest, Kultúraközvetítők Kamarája. Az elhangzott előadások gyűjteménye, 66 p.

KUTI É.–HARSÁNYI L.: A nonprofit szektorral kapcsolatos kormányzati politika dilemmái. = Kurátsi, Magyar Hírlap, 1994. október, p. 3.

LÁSZLÓ Cs.: Tépelt vitorlák. Az államháztartásról közgazdasági és jogi szempontból. Budapest, Aula, 1994. 363 p.

PAPP I.: Az új könyvtári törvény előkészületeinek újabb szakasza. = Könyvtári Figyelő, 5. (41.) köt. 4. sz. 1995. p. 567–584.

RUPP A.: A magyar gazdaság és művelődésfinanszírozás. = Pénzügyi Szemle, 1992. 4. sz. p. 284–293.

SÍKLAKY I.: Ajánlás a túléléshez. Budapest, Juss Alapítvány, 1992. 146 p.

Számba kell venni, mit finanszírozzon az állam. Interjú Nyikos Lászlóval. = Napi Gazdaság, 1995. március 27. p. 1., 4.

Beérkezett: 1996. XII. 20-án.

Az EBSCO előrejelzése az 1998. évi folyóiratárakra

A folyóiratok 1998. évi előfizetési áremelkedésének tervezésekor az EBSCO figyelembe vette az előző évek áremelkedéseit, a kiadóktól kapott legfrissebb tájékoztatást és a devizaárfolyamok alakulását. Egyéb tényezőkkel is számoltak, például az online folyóiratok számának gyarapodásával és a lemondások növekedésével.

Az online folyóiratok jövőbeni kilátásai – úgy tűnik – némi bizonytalanságot okoznak a kiadók árpolitikájában. Ez a bizonytalanság hatással lehetett néhány folyóirat 1997. évi áremelkedésére is, mivel egyes kiadóknál az árak magasabbak lettek annál, mint amit eredetileg az EBSCO-val közöltek. Előreláthatólag az online folyóiratok 1998-ra is befolyásolni fogják az árakat.

A folyóiratok folyamatos lemondását sem szabad figyelmen kívül hagyni. Az áremelkedés megállapításakor a kiadók számolnak a lemondás miatt várható veszteségekkel is. Az árakra ható további tényezők: az egyes számok, illetve kötetek terjedelmi növekedése és az infláció.

Mindezek alapján az EBSCO előrejelzése szerint a folyóiratok 1998. évi előfizetésekor az árak 9,5–11,5%-os emelkedésével kell számolni, ami nagyjából megegyezik az 1997. évvel. A végleges árváltozás annak is függvénye, hogy viszonyul a kiadók által az ár meghatározására használt deviza ahhoz, amellyel az előfizető a számláját fizeti (1. táblázat).

Az EBSCO, mint mindig, most is azt ajánlja, hogy az előfizetők tegyenek még 2–5%-ot a becsült áremelkedéshez a nem hazai folyóiratok esetén, hogy elkerüljék a devizájuk esetleges gyengülése miatt fellépő pénzügyi problémákat.

1. táblázat

Tervezett áremelkedés az előfizető által használt deviza függvényében

Az előfizető devizaneme	Az USA-folyóiratok tervezett áremelkedése	Az európai folyóiratok
Ausztrál dollár	11,5–13,5%	10,5–12,5%
Belga frank	19,5–21,5%	16,5–18,5%
Brit font	9,5–11,5%	6,5–8,5%
Kanadai dollár	10,5–12,5%	9,5–11,5%
Holland gulden	18,5–20,5%	15,5–17,5%
Finn marka	17,5–19,5%	15,0–17,0%
Francia frank	16,5–18,5%	13,5–15,5%
Német marka	18,5–20,5%	15,5–17,5%
Olasz líra	16,5–18,5%	13,5–15,5%
Japán yen	10,5–12,5%	9,0–11,0%
Új-zélandi dollár	11,0–13,0%	9,5–11,5%
Dél-afrikai rand	9,0–11,0%	8,0–10,0%
Spanyol pezeta	15,5–17,5%	12,5–14,5%
Svéd korona	21,5–23,5%	16,5–18,5%
USA dollár	9,5–11,5%	9,0–11,0%

Az EBSCO Subscription Services az EBSCO Information Services csoport tagja, részletes információk a <http://www.ebsco.com> elérésű honlapon találhatók.

EBSCO Subscription Services-sajtóközlemény, 1997. május, 3 p./

(V. P. É.)